

REFERAT

Elaborat pentru teza de doctorat

„Arta religioasă și sacră în România în a doua parte a secolului XX și în prima parte a secolului XXI”

alcătuită de drd. Elena Tudusciuc (Borundel) sub îndrumarea Prof. univ. dr. Marilena Preda Sânc

Subsemnatul, **Prof. univ. dr. habilit. Marcel Ghe. Muntean**, numit referent de specialitate în comisia organizată în vederea susținerii publice a tezei de doctorat cu titlul „**Arta religioasă și sacră în România în a doua parte a secolului XX și în prima parte a secolului XXI**”, prezintă următoarele referințe cu privire la conținutul, metoda de lucru și actualitatea cercetării realizate de candidată.

Observații speciale cu privire la teză. Teza de doctorat se întinde pe un număr de 321 de pagini, însumând 672 note infrapaginale. Bibliografia generală pe tema abordată de doctorandă este de 270 de titluri, însumând și periodice, albume, cataloage, conferințe în număr de 40, încheindu-se cu 3 pagini ale website-urilor utilizate și acestea fiind de 107. Teza este structurată pe șapte capitole, ce au dintru început o *Introducere Argument, Metodologia cercetării și Structura lucrării*. Finalul tezei este încununat de *Concluzii, Anexe, Bibliografie, Lista ilustrațiilor, un Referat și un Translation report*.

În partea de început denumită **Introducere - Argument** autoarea afirmă legat de cercetarea înfăptuită că are un caracter interdisciplinar și multimedial, citez de la pagina 5: *Noțiunile teoretice sunt completate de experimente, descrierea și analiza procesului creativ în proiecte personale*.

Totodată, se consideră că acest studiu cu o contribuție personală de tip *work in progress* se fundamentează pe activitatea de: recuperare, recondiționare, conversie și creativitate în mod special a obiectelor confecționate de lemn.

Ideea de sacru transversează întreaga cercetare doctorală propusă și are ca metode efectuate următoarele: cercetarea, documentarea, experimentele proprii și studiile comparative, chestionarele și discuțiile cu artiștii și implicit finalizarea demersului prin proiecte și manifestări expoziționale (pp.5-8).

În sbcapitolul *Structura lucrării*, doamna drd. Elena Tudusciuc (Borundel) expune cele șapte capitole pe care le va detalia în cuprinsul corpusului lucrării.

Capitolul 1 denumit **Transfer antropomorf – Antropologie creștină** cu cele trei subcapitole, aferente se pătrunde în elementele de antropologie și creștinism (pp. 12-34). Pornind

de la referatul biblic din Cartea Facerii sunt înfățișate principalele momente de la crearea lumii și în mod special al omului *ca chip și asemănare* a lui Dumnezeu Atotțiitor, la așezarea lui și a Evei în rai și până la Cădere. Sunt evocate momentele ce au ca scop salvarea omenirii prin venirea Mântuitorului și nașterea Sa din Fecioara Maria, ca mai apoi doctoranda să dea lămuriri și înțelesuri legate de apariția primelor icoane făurite și atribuite Sfântului Evanghelist Luca (pp. 19-20).

Pagini grăitoare fac posibilă o perspectivă dintru început a icoanelor Mântuitorului, pornind de la prima reprezentare cunoscută cu numele de *Acheieropoitos* sau cea Sfintei Mahrame, parcurgând, mai apoi alte redări iconice existente la Manoppello, Torino și la Oviedo în Spania.

O parte elevată a capitolului o dedică evoluției temei iconografice a lui Hristos, începând de la simbol spre icoană cu exemple pertinente – Hristos - *miel, pește, pelican, păun, Bunul Păstor, Pantocrator* etc., ca apoi să se revină și să se înfățișeze elemente tipologice, simbolice: ochiul, nimbul, mâna binecuvântând.

Candidata finalizează capitolul cu explicarea interzicerii iconice a lui *Dumnezeu Tatăl* de Marele Sobor de la Moscova din 1666-1667, concluzionând că unica reprezentarea a Tatălui este din punct de vedere canonic *Troița* lui Andrei Rubliov, iar de la noi din țară o amintește pe cea de la Mănăstirea Sinaia a lui Pârvu Mutu (pp. 32-34).

Capitolul 2 numit *Puterea Cuvântului, a numelui și a imaginii* (pp. 35-48) prezintă în desfășurare cele trei noțiuni caracteristice teologiei și implicit definiții ale artei creștine – cuvântul, numele și imaginea. Sunt amintite texte din Sfânta Scriptură și din literatura patristică, ori din cea de sorginte general teologică ce vin în sprijinul înțelegerii și fundamentării acestora. Cuvântul este sinonim cu revelația divină fiind întruparea Fiului lui Dumnezeu prin persoana divino-umană a lui Hristos. Invocarea numelui lui Iisus are putere trasfiguratoare pentru cel ce crede, iar forța rugăciunii are valoare harică. Dacă în Vechiul Testament, Cortul Sfânt era o vedere simbolică a Împărăției lui Dumnezeu, iar mai apoi vederea Mântuitorului de către Apostoli confirmă puterea chipului Său real, atunci reprezentarea iconică, respectiv *icoana este o aducere aminte* a lui Dumnezeu, după cuvintele Sfântului Ioan Damaschinul: *Însuși Dumnezeu, Cel dintâi a născut pe Fiul Său, Unul Născut și Cuvântul Lui, icoana Lui cea vie, naturală și chipul cu totul asemenea al veșniciei Lui* (p. 51).

Capitolul 3 intitulat *Considerații asupra artei religioase și sacre* are în vedere pe parcursul celor patru subcapitole explicații și înlesniri, lămuriri, similitudini și diferențe cu privire la terminologie, definiții, principii fundamentale legate de programul iconografic specific Bisericii Răsăritene, precum și explicații ce au scop înțelegerea transmutării sensului și a reprezentării din arta bizantină către cea de la începutul Renașterii. Candidata, punându-l ca reprezentat de frunte, în această deschidere spre pictura cu caracter religios pe Giotto di Bondone (pp. 61-62). Sunt înfățișate, în continuare aspecte semnificative și relevante însoțite cu imagini de referință din creația unor artiști, precum: Masaccio – *Sfânta Ana și Madona cu Pruncul*, Rafael – *Madona din Foligno*, Michelangelo - *Crearea lui Adam* și alții., ce au excelat în arta religioasă din sfera Bisericii apusene, în raport cu canonicitatea icoanei, caracteristică a Bisericii

răsăritene și (pp. 53-77).

Capitolul 4 *Imaginea cu caracter religios în edificiile de cult ortodox din România în a doua parte a secolului XX și începutul secolului XXI* prezintă o expunere dedicată creațiilor cu caracter religios și implicit a creatorilor pe care autoarea îi consideră reprezentanți de seamă ai domeniului. Astfel, sunt propuși lecturii și analizei creației, următorii artiști: Părintele Arsenie Boca, Petre Achiței, Costin Ioanid, Viorel Grimalschi, Ion Grigore, Cătălin Băluț (pp. 78-111). Cu o atenție deosebită autoarea caracterizează pictura religioasă a Părintelui Arsenie Boca ca fiind una de tonalitate foarte deschisă și realizată în armonii calde, idee preluată chiar de la artist și existentă la pagina 79, aplecându-se asupra principalelor lăcașuri de cult, asemeni Bisericii *Sfântul Nicolae* din localitatea Drăgănescu, Biserica Boteanu din București și a câtorva icoane semnate de artistul teolog.

Capitolul 5 *Particularități stilistice în arta sacră din România în contemporaneitate* (pp. 112-150) este o succesiune de artiști/personalități, asemeni lui: Silviu Oravitzan, Marian și Victoria Zidaru, Sorin Dumitrescu, Ion Grigorescu și Maria Constantinescu ce s-au remarcat în aria artei sacre românești printr-o notă de originalitate, impulsționând generațiile de artiști mai tineri prin expoziții, *performance*-uri, instalații etc.

Candidata pune accent din arta lui Silviu Oravitvan pe una din marile creații de tip ecumenic-ecclesial în care leitmotivul este *Crucea*, este vorba de Biserica *Schimbarea la Față* de la Cluj-Napoca unde ampla realizare s-a raportat la discursul vizual - plastic dintre sculptură, pictură și mozaic acesta din urmă fiind semnat de artistul și părintele romano-catolic, Marko Ivan Rupnik (pp. 120-122).

Din arsenalul celor doi artiști Marian și Victoria Zidaru sunt evidențiate temele de sorginte sacră îmbinate cu sculptura, obiectul, tapiseria, marile manifestări expoziționale, ca de exemplu *Florilegiu* și proiecte de anvergură, gen *performance* - *Urzeala în doi*, *În fire* și nu în ultimul rând pictura icoanei, ne referim la pictarea iconostasului, a Pantocratorului și a pandantivilor bisericii din Dumbrăvița a lui Sandu Dan, ucenicul lui Marian Zidaru (pp. 123-131).

La Academicianul Sorin Dumitrescu sunt puse în valoare afinitățile sale de artist creștin și teoretician, autor de cărți precum *Noi și icoana*, de conferințe ori de manifestări expoziționale, așa cum cea de la Centrul Cultural Palatele Brâncovenești intitulată *Biserici* (pp. 132-136). Sunt propuse lectorului și cele două proiecte de artă monumentală, primul de la mănăstirea Piatra Scrisă – Armeniș, nerealizat și cel de-al doilea de la parohia Micești – Alba, numit Arca lui Noe, neacceptat și ulterior palgiat (pp. 137-140).

Artistul Ion Grigorescu se distinge printr-o amplă biografie, dar și cu evidențierea categoriei estetice a urâtului, ce în opera sa are valența ironiei, subliniată de criticul Coriolan Babeți (pp. 141-143).

Maria Constantinescu este evocată prin arta sa de tip instalație pop-up, a legăturii și întoarcerii creației spre tradiție, artista îmbină tehnici și materiale distincte asemeni: sticla, foița de aur și argint, țesăturile, lemnul etc (pp. 146-150).

Capitolul 6 *Evenimente culturale de artă religioasă și sacră* (pp. 151-167) aduce în

actualitate diferite manifestări, cu precădere cu tematică religioasă și sacră, expoziții locale și naționale, *workshop*-uri, concursuri promovate de Patriarhia Română, lansări de carte etc.

Un loc aparte în acest sens îl deține concursul *Icoana Ortodoxă - Lumina Crediței* cu seria de conferințe la care se adaugă cea din 2018; se pomenește de proiectul expozițional Iconari în Otopeni cu exemplificarea edițiilor a V-a și a VI-a, alături de lansarea volumului omonim, din ultima manifestare amintită. La toate acestea se cuvine a mai adauga o veridică diagnoză contemporană asupra artei sacre contemporane, amplu dezvoltată și vizualizată în cadrul *Atelierelor Museikon* de la Alba – Iulia cu prezentarea a câtorva nume de creatori: Constantin Cioc, Ioan Popa, Vasile Carp, Gabriel Toma Chituc și alții (pp. 158-159). Expoziția de talie națională *Crucea de la Comunitate la Comuniune 100 de Cruci la 100 de ani* aduce, de asemenea în actualitate creatori de artă sacră contemporană, asemeni lui: Horia Bernea, Vasile Gorduz, Paul Gherasim, Marin Gherasim, Sorin Dumitrescu, Constantin Flondor, Ion Grigorescu, Ruxandra Grigorescu, Silviu Oravitzan etc (pp. 161-162).

Sunt totodată prezentate succint în două subcapitole: Filiala de Artă Plastică Religioasă și Restaurare a UAP., din București, precum și Expozițiile de Artă Sacră - grupul *Proolog* în frunte cu inițiatorul, pictorul Paul Gherasim, Centrul Cultural Palatele Brâncovenești, Sacrul în artă, și exemplele pot continua.

Ultimul capitolul al 7-lea este numit ***Contribuția personală de la Obiect la Imaginea filmică*** (pp. 168-250). Este cea mai semnificativă parte a tezei, fiind totodată și partea de contribuție substanțială și personală a autoarei. Doctoranda încorporează aici câteva categorii din creația proprie, obiecte recompuse și revalorificate, o icoană intitulată Tronul Euharistic, un scurt metraj cu vestimentație și un spectacol muzical intitulat *Să știi fă ce te-am iubit*.

Sunt expuse elemente de inspirație religioasă cu o valoroasă componentă de Recycle Art, deoarece obiectele realizate au la bază principiul recuperării și reconstrucției, așa cum se amintește la pagina 168.

O primă parte din aceste realizări a diferitelor elemente de lemn, respectiv mobilier, ornamente, decorațiuni de sorginte tradițională populară sunt incluse în subcapitolul *Elemente de artă sacră ca sursă de inspirație în designul contemporan*. Este expus cu detalii pitorești proiectul de reconstrucție, conservare și amenajare a unei locuințe țărănești din satul Crasna, județul Covasna, tot aici sunt conservate două icoane pe sticlă și una pe lemn, diverse piese de mobilier, ca de exemplu o ușă pictată pe ambele fețe în tehnica *shabby-chic*, autoarea, precizând modul cum avea să realizeze aceste obiecte: *La acest proiect mi-am propus mai multe maniere de lucru: a picta liber, după organizarea prealabilă a suprafeței în lucru prin linii și axe orientative, și cu șablon*. În continuare sunt pomenite motivele spre care s-a îndreptat, și anume: geometrice, pătrat, cerc, triunghi etc., folosindu-se de anumite elemente de limbaj plastic, asemeni: punctului, liniei ori petei cromatice, ce au avut un rol important în comunicarea unei stări de spirit, asemănătoare sentimentului de comuniune cu natura (pp. 176-177). Sunt menționate și analizate cu detalii de ordin tehnic: lada de zestre, bufetul, blidarul și alte obiecte, precum icoane ori frontonul ce finalizează în partea superioară etajera (p. 181).

În continuare se amintește de: o nouă ladă de zestre (ce a fost pictată de autoare), un cuier

- pom de lemn, un șifonier, o noptieră de lemn, blidarul, paturile cu tăbliile pictate, pernele cusute cu motive populare, veioza, două bănci cu ladă, readaptarea unui blidar de perete, acesta readaptat dintr-o piesă componentă a unui război de țesut, cum se menționează la paginile 192, 194, un goding de fontă, precum și icoane cu teme: *Genezei, Nașterea Precistei, Sf. Gheorghe și un prăznicar cu scene din viața Maicii Domnului* (pp. 186, 187, 192).

Un subcapitol asemănător intitulat *Recuperare-Reconstrucție, conversie și creativitate în piese de mobilier* se delimitează în cele 27 de pagini, respectiv (pp. 196-222), constituind o interesantă paralelă expunere-imagie a mai multor obiecte de mobilier, de data aceasta de proveniență diferită pe care doamna drd. Elena Tudusciuc (Borundel) le restaurează, le reconstrucționează, dându-le și încadrându-le într-o nouă viziune și folosire. Sunt propuse spre citire: un set thonet (măsuță și scaun), alte două scaune și o măsuță pătrată, un alt set scaun cu o măsuță, devenite *vintage*, două noptiere, o măsuță de televizor care s-a reconstrucționat și a devenit una cu trei uși decorate cu vitraliu *tiffany* și cu o posibilitate de utilizare multiplă, noptiera veche și scaunul cu spătar, măsuță *thonet* cu tematică peisagistică – căreia i-a alăturat un tripic decorativ executat în tehnici mixte (p. 204), scaunul de lemn cu mânere și spătar căruia i s-a asociat o masă cu geam de sticlă și o gravură, elemente specifice din mobilierul unui living, setul compus din scaun și măsuță recuperate și transformate din nou cu vitraliu *tiffany*, două noptiere și încă o piesă devenită lădiță pentru depozitare (p. 208) cadrele unor fotolii de lemn cu mânere curbate care au fost la rândul lor îmbogățite cu vitralii de tip *tiffany* și colaje de sticlă (p. 210), un întreg ansamblu conceput dintr-un șifonier vechi neoromânesc combinat cu lemn nou și decorat, transformarea unui taburet hexagonal tot destil neoromânesc, o noptieră (pp. 210-212), o etajeră, o vitrină, un scaun și o masă de stil federal, un taburet transformat într-o măsuță, tavă, mobilă (p. 214), măsuță veche de peste 100 de ani a devenit o piesă de mobilier elegantă, două corpuri de birou și ele au constituit un birou reconfigurat (pp. 217-218), o noptieră de lemn reconstrucționată, veioza improvizată, patru spătare ale unor scaune ce au devenit un alt loc de ședere mult mai comod încadrat de două spăteze, devenite banchete laterale.

O mare parte din aceste realizări, așa cum menționează autoarea au fost prezente în expoziția personală *Take a seat* găzduită de Galeriile Sabion, expoziție vernisată și vizualizată între 21 februarie și 15 martie la București (pp. 196 și 222).

Subcapitolul *Proiectul Tronul Euharistic. Semnificație și etapele de lucru*. Premize face parte din seria dedicată acestui obiectiv și care va mai cuprinde și celelate patru subcapitole numite *Experiment, Icoana Tronul Euharistic, Filmul Tronul Euharistic-Povestea Icoanei și Expoziția multimedia Tronul Euharistic*.

Doctoranda expune premisele realizării temei propuse ce pornesc de la recuperarea în anul 2011 a unor ornamente și fragmente de lemn sculptat, de tip fitomorf și a unei mitre (din decorația ușilor împărătești), abandonate în curtea Bisericii *Sfântul Spiridon cel Nou* din București, aducând diverse argumente la ideea reutilizării lor, tot în executarea unor noi lucrări cu subiect religios. De asemenea, se aduce drept argument posibilitatea constituirii unui sistem de refolosire, după exemplul lui Cesare Brandi și anume *restaurare-renovare* (p. 224).

Un prim pas din etapele proiectului este cel de executare a unei icoane în tehnica

tradițională a Mântuitorului, cunoscută sub numele de *Mandylion*, în esență este vorba despre chipul lui Hristos înconjurat de monograma Sa, *IC XC* și de inițialele din același alfabet grecesc *NI KA* concepute din sticlă, la care s-a adăugat nimbul cruciger cu ornamente (pp. 230-231).

Cel de-al doilea pas l-a reprezentat făurirea ansamblului iconic intitulat *Tronul Euharistic*. Doamna drd. Elena Tudusciuc (Borundel) prezintă: izvoarele, evoluția și complexitatea acestei teme teologice și iconografice ce îmbină tipul lui *Hristos Învățător* cu cel de *Mare Arhiereu și Împărat*. Sunt expuse fiecare etapă de execuție, respectiv: materialul, tehnica (mixtă), exercițiile cromatice, îmbinarea dintre lemn și sticlă, pictarea propriu-zisă și detaliile iconice aferente (tron potir, struguri, elemente decorative) (pp. 223-240).

Al treilea pas din acest demers este filmul denumit *Tronul Euharistic-Povestea icoanei* pe care autoarea l-a realizat în colaborare preotul Damian Ștefan, Florin Opriș, soprana Andreea Dragne, operatoarele de imagine Mihaela Agarici și ing. Gabriela Ichim. Doctoranda explică structura, personajele, acțiunea sau narațiunea filmului, indicând locațiile și dând înțelesurile de ordin teologic, iconografic și simbolic, mai cu seamă în ceea ce privește pictarea icoanei, așa cum amintește la pagina 244: *Realizarea icoanei presupune o restaurare a omului, a spiritului său, deoarece artistul se împărtășește de ea. Omul întors la Hristos, se însănătoșește, își recapătă virtuțile și intră în comuniune cu Cel ce este Doctor al sufletului și al trupului.*

Ultimul pas, cel de-al patrulea reprezintă încununarea acestui demers prin vernisarea și prezentarea expoziției multimedia *Tronul Euharistic* ce s-a derulat în perioada pascală a anului 2020 la Galeria Ghețarie a Centrului Cultural Palatele Brâncovenești de la Mogoșoaia sub atenta coordonarea a criticului de artă, doamna dr. Luiza Barcan. Sunt propuse cititorului toate elementele ce au constituit piesele expunerii: icoana Mântuitorului Mare Arhiereu, cea a Sfintei Treimi și cele ale Sfinților Apostoli, scaunul, *Veșmântul Spiritului*, instalația *Fereastra către cer* – cu imaginea ruinelor Bisericii de la Măgureni, fotografiile din timpul filmărilor.

Prin **Concluzii** este definit finalizarea acestui demers doctoral ce face parte integrantă a lucrării. Autoarea consideră ca semnificative toate aceste etape pe care le-a parcurs în realizarea tezei, a cercetării efectuate și împodobite prin experiența profesională dobândită și valorizată/valorificată prin lucrări, expoziții, *workshop*-uri ce pot avea scopul unei vitalizări a artei sacre contemporane de la noi: *Formelor de artă tradițională precum desenul, pictura, sculptura li se adaugă noile forme de artă ca de exemplu arta video, performance-ul și ambientul/environmentul. Mixarea și hibridizarea tehnicilor vechi cu noile media oferă noi modalități de expresie artistică generând imagini simbolice puternice ca mesaj și imprevizibile și atrăgătoare ca formule vizuale - așa cum se precizează la pagina 252.*

În partea de **Anexe**, respectiv **Anexa I** sunt înfățișate distinct creațiile a patru artiști: Vintilă Mihăescu, Marian Furtună, Dan Acostioaei și Andrei Efremov; **Anexa II** prezintă dialogul cu privirea la arta sacră și cea religioasă realizat în colaborare cu Mihai Coman, cadru didactic la Facultatea de Teologie Ortodoxă *Justinian Patriarhul* din București; **Anexa III** este prezentat sinopsis filmul *Tronul Euharistic*, fotografiile aferente, etapele executării veșmântului; **Anexa IV** este dedicată copertei Revistei *Contemporanul* nr. 4 (817), aprilie 2020 și expunerii cronicii semnate de doamna dr. Luiza Barcan; în vreme ce **Anexa V** oferă cititorului o serie de

poze, aparținând doamnei Mihaela Petre cu ocazia spectacolului *Să știi fã că te-am iubit* la care doctoranda a semnat recuzita și scenografia.

Aprecierea generală a lucrării:

Este salutară contribuția drd. Elena Tudusciuc (Borundel) cu studiul doctoral înfăptuit ce se înscrie în sfera preocupărilor interdisciplinare, multimedial cu valențe sacre, atât teoretice, cât și practice, mai cu seamă prin creația personală.

Cercetarea are o traiectorie consecventă de la cuvânt spre icoană, obiect tradițional, film, manifestare expozițională, înțeleasă în sensul cel mai pătrunzător. Totodată remarcăm seria de obiecte: recuperate, recondiționate, conservate și reșezate într-o formă estetică finită. Bibliografia amplă, bine fundamentată a temei dă consistență veridică cercetării de față.

Având în vedere toate cele observate, remarcate, prezentate și afirmate lucrarea doamnei drd. Elena Tudusciuc (Borundel) întrunește condițiile pentru a fi susținută și acceptată ca teză de doctorat în domeniul *arte vizuale*, cu recomandarea acordării titlului de doctor în **Arte Vizuale**, autoarei.

Cluj-Napoca,
23 septembrie 2020

Referent

Prof. Univ. Dr. habilit Marcel Gheorghe MUNTEAN
Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-
Napoca

Facultatea de Teologie Ortodoxă

